

İSLAM GELENEĞİNDE TARİHİN ÖZNESİ SORUNU

Ahmet KELEŞ*

Abstract

The Problem of the Subject of the History in Islamic Culture

This article aims to show the problem of the subject of the History in Islamic Culture. Quran is the basic book about Islamic researches. In the Quran, there are a lot of principles on the human being and history. And there are difference styles to telling the history. We must have attention when we read the Quran.

Teocentric telling in the Quran is very important telling style for the One God believing (Tevhit). Quran uses this style in the Quran's verses. If we don't have an attention this point, we cannot understand the message of Quran correctly.

In Islamic Culture, some Quran's verses had been understood wrongly. Allah says that the universe is completely his property and He does everything as he wants. Muslim scholars think that these verses meanings are Allah the unique subject of the history. We pointed out this approach with the difference approach to these verses.

Key Words: History, History of Philosophy, Custom, Subject of History.

"Fâil-i meçhul bir tarihin, kendi yurdunda garip, öz vatanında parya
çocuklarına..."¹

"De ki ey Allah'ım; mülk senindir, onu dilediğine verir, dilediğinden alırsın,
dilediğini aziz, dilediğini zelil kılarısın. Hayır senin elindedir. Sen her şeye
kadirsin." (Âl-i İmrân, 3/26)

"İlâhî, "Malikû'l-Mülküm" diyorsun... doğru, âmennâ,
Hakikî bir tasarruf var mıdır insan için? Aslâ!
Eğer almışsa bir millet, edip bir mülkû istilâ,
Eğer vermişse bir millet bütün bir mülkû bî-pervâ,
Alan sensin, veren sensin, senin hükümündedir dünya!"²

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Bu ser levhayı, makalemizin özünü ifade etmesi için yazdık. İçeriği makalemizin bütününde işlenmeye çalışılacaktır. Burada yeri gelmişken, ser levhamızın muhtevasına katkıda bulunacak bir iktibasta bulunmak istiyoruz: "... Tanrı'nın tüm fantezilerini araştırdık, esrarını deşifre ettik, gizli anlamlı dilinin hiyeroglifimsi kodlarını çözdük. İlahi ilme öylesine aşına olduk ki, hiçbir şey -kesinlikle hiçbir şey- metafizik merakımızın elinden kurtulamadı. Bir süre sonra ezeli kozmogoniler labirentinde kendimizi, kendi mekânımızın dolambaçlı köşelerindeki kadar rahat hissettik. Gündelik hareketlerimizdeki titiz ritüeli ilahî kaprislere göre ayarladık. Her hareket ayine dönüş-tü, her söylem Tanrı Kelamı'nın kutsanmasına. Bunu yaşam tarzımızla öylesine mükemmelce bütünleştirmiştik ki özel alan ile ilahî alanı ayırt edememeye başlamıştık. Böylece bizim ilahî alanın tuzağına düşmemiz kadar, ilahî alan da bizim muamelelerimizin kurbanı oldu. ..." Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç* eserinin; "Tarihte Tatil" başlıklı bölümden alınmıştır. Metis Y., (çev.: Haldun Bayrı), İstanbul 1997, 20-21.

2 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, İnkılap ve Aka Y., İstanbul 1981, Üçüncü Kitap, s. 192.

Giriş

En klasik ve genel anlamıyla tarihi “geçmiş olaylar”³ olarak tanımlarsak, tarihin insanlıkla birlikte var olan bir olgu olduğunu söyleyebiliriz. İnsanoğlu, hem kendi bireysel yaşamıyla ilgili, hem de diğer hemcinslerinin hayatlarını bir şekilde hatırlamak ve mümkünse gelecek kuşaklara aktarmak istemiştir. Bu, onun ebedilik arzusunun gereğidir.⁴ İnsan, her ne olursa olsun bir şekilde kalıcı olmak ve yaşamak, yaşantısını devam ettirmek istemektedir. Belki de tarih dediğimiz şeyi var kılan da onun bu değişmeyen özelliği ve arzusudur... Bu nedenle biz makalemizde *tarih* sözcüğüyle, *insan varoluşunu* ve onun hayat serüvenini kastetmekteyiz.⁵

Hem sözlü gelenek, hem de yazılı gelenek süreçlerinde tarih, bu varlığını korumuştur. Söylenceler, şiirler, müzik ve destanlar gibi sözlü kültürün aktarım araçlarıyla varlığını sürdüren “*tarih*”, yazılı kültür dönemlerinde, yazının tüm sembollerıyla varlığını daha da kalıcı bir şekilde devam ettirmiş ve ettirmektedir. Her iki kültürde de “*tarih*” şüphesiz farklı misyonlar üstlenmiştir. Tarihin farklı misyonlar üstlenmesi, tarihe dair algımız ile ona yüklediğimiz

- 3 Tarihin tanımı ve çeşitleri konusunda geniş bilgi için bkz. A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitapevi Y., İstanbul 1985, s. 2. Mutahhari, *Tarih ve Toplum*, Yöneliş Y., İstanbul 1999, s. 53-55; E. H. Carr, *Tarih Nedir?* Ayrıca, “Tarih” ve Tarih felsefesi” konusunda geniş bilgi için bkz. R.G. Collingwood, *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, (çev.: Erol Özvar), İstanbul 2000, s. 12- 30. Collingwood; “*Tarih geçmişin delile dayalı bilimidir*”, dedikten sonra, tarihin ne olduğunu, sorduğu sorulara verdiği cevaplarla yapmaya çalışır. “Bu problemler, yukarıda aktarılan henüz oturmamış tarih tanımının yol açtığı şu üç temel soruyu cevaplandırma çabası olarak düşünülürse, sanıyorum en iyi şekilde ele alınmış olur: Bu soruların ilki, “*geçmişte ne olduğunu nasıl bilebiliriz?*” sorusudur. İkincisi; “*Geçmişte olanın niçin olduğunu nasıl bilebiliriz?*” diğeri de: “*Neyin niçin olduğunu bilmenin, bizim için değeri nedir?*” sorularıdır.” Bkz. Age., s. 14-15. Tarihin tanımı ve tarihçilikle ilgili, geleneksel tanımlara ilişkin yaptığı eleştirileri ve yeni yorumları için, Marc Bloch’un *Tarihin Savunusu Ya Da Tarihcilik Mesleği*, (çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Y., Ankara 1994, s. 1- 15.
- 4 Kur’an, insanın bu arzusunu Cennette şeytan ile verdiği mücadeleden bir argümanı olarak sunar. Şeytan Hz. Adem’i, kendisine yasaklanan meyveden yedirmek için ona şöyle hitap eder: “*Ey Adem! Sana öyle bir ağaç göstereceğim ki, onun meyvesinden yediğin taktirde ebedi olacaksın.*” İnsanın en zayıf yönü olan “*ebedi var olmak*” arzusu, babamız Adem’e yasağı çiğnetmiş ve verdiği sözü tutmamak gibi bir hata işlemesine neden olmuştur. (Tâhâ, 20/ 120.)
- 5 İslam Geleneği’nde “*Tarih Şuurı*”nın neden oluşmadığı sorunu inceleyen Hasan Hanefi, bu konuda, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız, Kur’an’ın Teosentrik anlatımının geleneğimizdeki tezahürlerine işaret ederek, tarih bilincinden nasıl yoksun kaldığımıza ve tarihte var olduğumuz halde tarihin sorumlusu bir özne olamayışımıza parmak basar: “Tarih bir medeniyette, ancak ilerleme, ön ve arka, önceki ve sonraki kavramı olduğunda, gerçekler çizgisinde yürüdüğünde doğar ki, böylece gerçekler biriksin ve bir bilim olarak doğmuş olsun. Bilimin şartı, bilgisizlik ve bilinmeyenle başlamaktır. Varsayımları düzenleyip doğruluğunu gerçekleştirmektir. Bilgiye ulaşmak, bilinenle başlamak, bilineni kavramak, ön kabul ve inançlardan yola çıkmak değildir. Yoksa bu durumda bilim, zaten var olanı elde etmek olur. Tarih, ancak kapaklarından kurtulan, çevresindeki kuşatmayı kıran, resmedilen ebedi çerçevesinden hareket eden, durgunluğunda tekrardan kaçan, nesiller yansa ve köyler harap olsa bile içinden havayı boşalttıktan sonra yeniden kurucu yer sarsıntılarına uğrayan bir medeniyette doğar. Tarih, model ve önceden hazır kalıplar tanımaz. Tarih, “*medenî tutsaklık*”a aykırıdır. Özgürlüğe eşittir. Tarih, zinciri sıkı bağlamamaya, hatta çözmeye dayanan bir medeniyette doğar. Tarih, ilahî bir medeniyette değil, insani bir medeniyette doğar. Bunun için bizde tarih bakış ortaya çıkmamış ve tarih bilinci doğmamıştır.” Hasan Hanefi, *İslam Kültüründe İnsan ve Tarih*, Ay Işığı Kitapları, (çev.: Veddi Akyüz), İstanbul 2000, s. 40-41.

misyona göre değişebilmektedir. Büyük ölçüde geçmişten ders çıkarmak ve öğüt almak şeklinde kabul edilen kadim tarih algısı, tarihi bir ibret levhası gibi görmek isterken, çağdaş dönemlerde ise tarih, kurucu ve inşâ edici bir zihniyeti ifade etmektedir. Bu iki tarih algısı arasında, usul ve sonuçları açısından ciddi farklılıklar vardır.

Kahramanlıkların yazıldığı, gelecek kuşaklara aktarılmak istenen öğütlerin yer aldığı bir tarih algısı ve yazıcılığıyla tarihi, geçmişe ait bir olgu olmaktan çıkarıp, onu, geleceğin inşasının temelleri haline getiren tarih algısı ve yazıcılığının birbirinden oldukça farklılıklar arz etmesi kaçınılmazdır. *Vakanüvis* tarih yazıcılığından, "*Tarih felsefesi*"⁶ olarak felsefenin ve sosyal bilimlerin alanına giren tarih, modern dünyanın inşasında bir mühendis gibi rol üstlenmektedir.⁷ Bugün Batı üniversitelerinde çok büyük rağbet gören "*Tarih Mühendisliği*", geleneksel tarih algısı üzerinde oldukça büyük değişim ve dönüşümler yaratmıştır.⁸

Yukarıda kısaca temas etmeye çalıştığımız tarih algılarından, ister tarihi bir ibret levhası olarak gören öğretici ve nakilci tarih, isterse geleceği inşa eden kurucu bir felsefe olan tarih algısı olsun, hepsinde de ortak olan ana faktörlerin, yer, zaman ve kişiler olduğunu söyleyebiliriz. Bu üç ana unsur, adına tarih diyebileceğimiz bir olgu için olmazsa olmaz unsurlardır. Ancak sorun da tam burada ortaya çıkmakta ve şu soruları sormamızı zorunlu kılmaktadır: Acaba tarihi bir olayın/olgunun tarafları sadece bunlardan mı ibarettir? Peki, Tanrı'nın (Allah) tarihi bir olguda hiçbir rolü yok mudur, varsa rolü nedir? Tarih, öznesi insan⁹ olan bir olgu mudur, yoksa tarihin başka bir öznesi de var mıdır? İşte bu soruların cevabı, makalemize konu olan *tarihin öznesi* so-

6 Tarih Felsefesi'nin tanımı, içeriği ve tarih algısının tarihçesi hakkında geniş bilgi için bkz. Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1994, s. 12-32.

7 Tarih Felsefesi'nin sözünü ettiğimiz anlamıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu mu?*, Vadi Y., (çev.: Ercan Şen), Ankara 1999, s. 13-49.

8 Bu konunun önemini Hasan Hanefi şöyle ifade eder: "Bunun için tarih felsefesi, halkların Rönesansına eşlik edici olmuştur." Hasan Hanefi, *İslam Kültüründe İnsan ve Tarih*, s. 37. Yine aynı münasebetle şunları ifade etmektedir: "Batı'da Fransız İhtilal'ı, ancak halkların ilerleme yasasını belirlemek için tarih felsefesinin kurucuları; Vico, Kant, Herder ve Lessing'deki Fransız İhtilal'ının filozofları; Voltaire, Montesquieu ve Rousseau'daki tarihi şuurun keşfedilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Sonra bu 19. Asırdaki Alman filozofları; Hegel ve Marx, Fransa'da Courneau ve Comte'taki uygarlıkları ve halkları kapsayan felsefelere dönüşmüş ve nihayet, ya Spengler'deki gibi Batı'nın çöküşünün ilanına, ya Nietzsche'deki gibi mutlak hiçliğe varmaya veya Heidegger'deki gibi halkların tarihinin "tarihçi" ferdi şuurun bir boyutuna, yahut ikinci sanayi ve sanki teknoloji medeniyeti bir dönemden ötekisine taşıyabilirmiş, yok olmaktan kormuş, çöküşü önlemiş, zirve olgunluğa yeniden ulaştırmışçasına modern teknoloji devrimi çağının ilanına dönüşmüştür." s. 35.

9 İmâdüddin Halil "*İslam'ın Tarih Yorumu*" adlı eserinde bu soruna değinmiş ve "Tarihin oluşumundaki son söz kimindir?" diye sormuştur. Bu soruya; "kesinlikle insan" cevabını veren müellif, konuyu Kur'an çerçevesinde incelerken, bu cevabındaki netliği sürdürememiştir. Bunun da nedeni, gelenekteki tarih algımız olduğu açıktır. İmâdüddin Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, Risale Y., İstanbul 1988, (çev.: Ahmet Ağırakça), s. 149.

rununa işaret etmektedir.¹⁰ Bu sorun, teist bütün geleneklerin- Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam- sorunu olduğu gibi, felsefecilerin de ilgi duyduğu ve çözmeye çalıştığı temel problem alanlarından biridir.¹¹

Tarihin öznesi sorununa verilecek cevap, aslında bir medeniyet ve kültürün, dünya görüşünü ve hayata bakışını da ortaya koyacaktır.¹² Bir toplumun tarih algısı ve tarihe bakışı, tarihte kendisine nasıl bir rol biçtiğiyle de doğru- dan alakalıdır. İslam Geleneği'nde erken dönemde başlayan *kötümser tarih algısı* ve sürekli kıyameti bekleme tarih algımızda, her gelen günün bir önceki günün aratacak ve "gün günden beter gelecektir" kanaatiyle hayata bakmamıza neden olmuştur.¹³ Özellikle Hadis literatüründe yer alan "*Kitābu'l-Fiten*", "*Melāhim*", "*Eşrâtü's-Sâat*" gibi ana başlıklarda nakledilen rivayetler ile bu konuda müstakil olarak telif edilen *fiten* edebiyatı dikkati çekmeye çalıştığımız hususu anlatmak bakımından yeterlidir.

Kur'an'da Tarih: Kur'an-Tarih İlişkisi

Kur'an, hiç kuşkusuz, İslam Dini'nin ve geleneğinin en temel referansıdır. Başta Hz. Peygamber olmak üzere ilk nesil Müslümanların ortaya koydukları *dinî hayat* tamamen Kur'an rehberliğinde ve onun etrafında oluşmuştur. Hz. Peygamber, Kur'an'ın ona bildirdiği hususları kendisine tâbi olanlara öğretmiş ve onu nasıl hayata geçireceklerini de fiili olarak göstermiştir.¹⁴ Buna dinî literatürde *sünnet* diyoruz. Hem Hz. Peygamber zamanında, hem de daha

10 Bu sorunu eserinde inceleme konusu yapan İmadüddin Halil, şöyle demektedir: "Cenab-ı Allah ile tabiat arasında nasıl bir alaka mevcuttur? Tarihin oluşturulmasında ve medeniyetin kurulmasında maddi güçler dâhil olmak üzere tabiat ve ruh ile maddeden meydana gelmiş kimliği ile insan ve Allah arasındaki ilişki nedir? Tarih olaylarının bu üç etken arasında yalnız birisine dayandırılıp, diğer iki etkenin yok farz edilmesi veya en azından temel olarak alınan ana etkenin etkinliğinin basit bir gölgesi olarak değerlendirilmesi mümkün müdür? "Allah, Tabiat ve insan" arasında suni olarak yükseltilmiş duvarlar nelerdir? Çünkü hangi tarihi hareket ele alırsa mutlaka bunun Allah-insan ve tabiat arasındaki ilişkilerin bir sonucu olduğu görülecektir." İmadüddin Halil, *age.*, s. 16-17.

11 Özellikle çağdaş felsefenin en önemli sorun alanlarından biri de kuşkusuz, tarihin öznesi ve tarihin kendine has yasaları problemidir. Bu konuda, Marks, Engels gibi, sosyal olayların materyalist bir bakış açısıyla yorumlayanlar olduğu gibi, Arnold Toynbee gibi tarihin kendine özgü yasalarının ve devirlerin olduğu görüşüne sahip, tıpkı İbn Haldun gibi, tarihçiler de vardır. "Tarihî Determinizm"i savunanlar ile insanın hürriyetini savunanlar, hep aynı sorun etrafında görüş bildirmektedirler. Bu konuda bkz. İmadüddin Halil, *age.*, s. 41-47. Mutahhari, *age.*, s. 69-91.

12 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hasan Hanefi, *İslam Kültüründe İnsan ve Tarih*, "Eski Kültürümüzde Tarih" başlıklı makalesi. Ay Işığ, Kitapları, (çev.: Vecdi Akyüz), İstanbul 2000, s. 35 vd. Hasan Hanefi bu makalesinde, tarih bilincimizden ve tarih şuurumuzdaki insana olan vurgunun zayıflığından veya tamamen yok oluşundan bahseder. "Milletlerin ilerlemesi, tarihi şuurlarını keşfetmeye bağlıdır. İnsanı zamana yerleştiren, tarihteki veya yaşadığı herhangi bir dönemdeki rolünü belirlemesini sağlayan da odur. Tarihi şuur, tarihi bilincin şartıdır." s. 36.

13 Ahmet Keleş, "Tarih Bilincimiz -Hadislerle Çöküş Sürecinde Başlatılan Tarih: İslam Tarihi", Eylül 2007, *SBAR*, Yıl V, S. 10, s. 39-58.

14 Ahmet Keleş, *Sünnet, Yeni Bir Tanım Denemesi*, İnsan Y., 2003 İstanbul, I. Bölüm.

sonraki devirlerde Müslümanlar, her hususta kendilerini Kur'an'a bağılı olarak görmüşler ve yaptıkları her şeyin ona uygun olması hususunda itina göstermişlerdir. Teşekkül eden her fırka ve mezhep, görüşlerini öncelikle Kur'an ile desteklemeye ve temellendirmeye çalışmıştır. Bu nedenle Kuran, İslam geleneğinde ortaya çıkan her fiili ve düşünsel olgunun merkezinde yer alır ve alması da gerekir. Biz de öncelikle Kur'an'ın konumuz bakımından nasıl bir referans olduğunu belirlemekle başlayacağız ve daha sonra da Kur'an'da yer alan konuyla ilgili ayetlerin nasıl anlaşıldığına ve bu anlayışın ne türden bir tarih algısına neden olduğuna değineceğiz.

Kur'an-ı Kerim'in geneline baktığımızda, onda birçok *tarihi olay* diyebileceğimiz hususların yer aldığını ve anlatıldığını görebiliriz. Kur'an bu olayları, vermek istediği mesaj ile ilişkilendirerek bize anlatır. Olayın anlatımında ise bizzat olayın tarihiliğinden ziyade, Kur'an'ın o olay aracılığıyla vermek istediği mesaj öne çıkar. Bu nedenle de Kur'an için tarihi bir olay, Kur'an'ın asıl hedefi olan rehberlik ve yol göstericilik açısından önemlidir. Bu nedenledir ki Kuran, bu noktaya vurgu yapar ve tarihi olayın mesaj yönünü öne çıkarır. Kur'an için son derece önem arz eden bu husus, onun tarihi olayları ele alış ve aktarış üslup ve tarzına doğrudan etki etmektedir. Aşağıda aktaracağımız bazı örneklerde bu durum daha açık olarak görülebilecektir.

Kur'an'da yer alan tüm geçmiş anlatıların mutlaka tarihi olduğu kanaati¹⁵ ile bu anlatıların tarihi gerçeklikler olması gerekmediği şeklindeki yaklaşımlar¹⁶ konumuzla doğrudan ilgili değildir. Kur'an'da yer alan tarihe ait anlatılar, diğer bir ifadeyle *kıssalar*, tefsir usulü ve yorum bilim açısından ele alındığında, söz konusu kıssaların tarihiliği veya kurgusallığı önem arz etse de, bizim ele aldığımız konumuz bakımından fazla bir öneme haiz değildir. Biz, söz konusu anlatıların/kıssaların tarihi olup olmadığıyla değil, bizim tarih algımızı oluşturan ve insanın tarih karşısındaki sorumluluğunun ne olduğunu gösteren Kur'an ayetleri ile ilgileneceğiz.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan kıssaları (hikâyeler) ve geçmiş milletlere ait anlatıları okurken şu ilkeyi dikkate almamız, bize daha doğru bir anlama ve yorum için yararlı olabilir:

Kur'an bir öğüt ve hidayet rehberidir. O, İnsanlara; güzel davranışlarda (Amel-i Salih) bulunmalarını tavsiye etmek, Allah'a karşı nankörlük etmeyip onun yüceliğini kabul ederek ona kulluk yapmalarını ve öldükten sonra yeniden dirilerek yaşadıkları hayatın hesabını verileceklerine inanmalarını sağlamayı gaye edinir ve tüm pasajlarında bu asli hedefini muhafaza eder.

15 İmâdüddin Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, Risale Y., İstanbul 1988, (çev.: Ahmet Ağrakça), s. 7-21.

16 Muhammed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, Ankara Okulu Y., (çev.: Şaban Karataş) Ankara 2002, s. 35-43.

İşte bu temel ilke veya buna benzer tespit edilebilecek ilkeler, bu ilkeleri dikkate alanlar için, Kur'an'ı nasıl anlayacaklarını da belirler ve bir anlama çerçevesi oluştururlar. Bizim daha baştan böyle temel bir ilke tespit ettiğimiz, makalemiz boyunca nasıl bir Kur'an okuyuşuna ve anlayışına sahip olduğumuzu belirlemek içindir. Bu ilke doğrultusunda ifade edecek olursak; Kur'an herhangi bir tarihi olayı ele alırken, onu, yukarıda belirtmiş olduğumuz amacı doğrultusunda ele almaktadır. Yani Kur'an için önemli olan, anlatmış olduğu kıssa ile insanlara ne mesaj verdiğidir. Durum böyle olunca, Kur'an'da zikredilen tarihi olaylarda, bir tarihçi için büyük önem arz eden yer, zaman, şahıs gibi detayları bulmamız mümkün olmamaktadır. Zaman zaman Kur'an'da yer ve şahıs isimlerinden bahsedilse de, bu bahisler bir tarihinin bulmayı beklediği türden değildirlir. Genelleyecek olursak; Kur'an metninde anlatılan tüm tarihi materyal "öğüt verici" ve "ibretçi" tarih metoduna uygundur. "Yeryüzünü dolaşın ve yalancıların sonunun ne olduğunu görün..."¹⁷, "Hiç ibret almıyor musunuz?"¹⁸, "Bunda akıl sahipleri için bir ibret vardır."¹⁹, "Ey akıl sahipleri ibret alın..."²⁰ Bunlar gibi pek çok ayet, belirtmiş olduğumuz hususa delil teşkil etmektedirler.

Örneğin, Kur'an *Ashâb-ı Kehf* kıssasından bahsederken onların sayıları, isimleri, ne zaman yaşadıkları, hangi coğrafyada bu olayın geçtiği gibi detayları önemsemez. Kur'an'ın önemseydiği şey, vermek istediği öğüt ve derstir. Aslında, söz konusu kıssa ile ilgili tarihi detaylar bulunsa yani, mağaraya sığınan gençlerin sığındıkları mağaranın adı ve coğrafyası bulunsa, sayıları ve kimlikleri netleşse, tarihi zamanları tespit edilse... Yine de Kur'an'ın tüm bunları atlayarak vermiş olduğu asıl mesaja ilave bir şey getirmeyeceklerdir. Bu durum da bize, Kur'an'ın bu tür anlatımlarda neden detaylardan kaçındığını gayet açık bir şekilde göstermektedir ve kıssanın mesaj kısmı, kıssanın tarihi detaylarından daha önemli hale gelerek öne çıkmaktadır.

Bu konuda verilecek o kadar çok örnek vardır ki, bunları sadece başlıklar halinde sıralamak bile bu makalenin hacmini fazlasıyla zorlayacaktır. Tüm peygamber kıssaları, geçmiş kavimlere dair anlatılar bu özelliğe sahiptirler.²¹ Sözüünü ettiğimiz türden kıssalar veya anlatılar, tarih açısından önem arz et-seler de üzerinde durmak istediğimiz konu ile doğrudan ilgili değildirler. Bizim ele alacağımız konuyla ilgili ayetler, kıssalardan ziyade daha farklı bir ifade üslubunda yer almaktadırlar. Şimdi bu türden ayetler ve Kur'an metinleri üzerinde durmaya çalışalım.

17 Enâm,6/11.

18 Nisâ,4/82; Muhammed, 47/24.

19 Nahl,16/66; Nur,24/44.

20 Haşr,59/2.

21 Kur'an'ın bu eşsiz anlatım sanatı ve onlarla neyi hedeflediği konusunda bkz. Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, (el-Fennu'l-Kasâsî), (çev.: Şaban Karataş), Ankara Okulu Y., Ankara 2002, s.153-235.

Kur'an'ın Teosentrik Üslubu

Kur'an'ı anlamayı doğrudan etkileyen ve ilgilendiren hususlardan biri de, onun kullandığı edebî ifade üsluplarını dikkate almak ve mutlaka bu üslupların gerektirdiği şekilde onları anlamaktır. Hatta son zamanlarda Kur'an'ın yazılı bir metin olmayıp, sözlü bir hitap oluşuna bağlı olarak yazılanlar ve yapılan araştırmalar, Kur'an'ı anlayıp anlamlandırırken dikkat etmemiz gereken ifade özellikleri konusunda bize önemli ölçüler sunmaktadırlar. Kuran, yukarıda belirlemiş olduğumuz ilke doğrultusunda, asıl vermek istediği mesajı insanlara ulaştırmak için, çok farklı anlatım sanatını ve ifade özelliğini kullanır. Biz, bütün bu farklı anlatımların ve ifade özelliklerinin, aynı zamanda farklı anlam ve anlamaları da beraberinde getirdiğini fark etmeden okursak, Kur'an'ı onun vermek istediği mesajına ters olarak anlamamız mümkündür. Hatta Kur'an'ı, onun asıl maksadına muhalif bir şekilde anlamamız bile mümkündür. İşte bu yüzden, daha konunun başında bu hususlara dikkat çekiyoruz ki, konumuzla ilgili ayetlere anlam verilirken yanlış anlaşılmalara meydan vermiş olmayalım.

Tarihin öznesi sorunu bağlamında, Kur'an'da yer alan ve bizim dikkat etmemiz gereken ayetler, genel olarak; Allah'ın insan, toplum ve zamana/tarihe olan müdahalesine ilişkin ayetlerdir. Yukarıda, kıssalar konusuna değinirken, kıssalarda gözetilmesi gereken bir ilkeden bahsetmiş ve bu ilkede Kur'an'ın önemsedığı asli hedefin öğüt vermek ve insanların ders almalarını sağlamak olduğunu belirtmiştik. Tarihin öznesi sorunu ile ilgili olarak ele alacağımız ayetler için de bir ilke ve prensibi öncelikle tespit etmemiz gerekmektedir. Bu ilke de *Kur'an'ın genel üslubunun teosentrik olduğu* ilkesidir.²² Teosentrik söylem, yani söylemin merkezi vurgusunu Allah'ın oluşturduğu söylem, bir anlatım tarzı ve üslubudur.

Bu anlatım tarzında, bütün söylemin merkezi noktasını Allah'ın egemenliği ve her şeye olan hâkimiyeti teşkil eder. Teosentrik söylem, kelimenin tam anlamıyla, Allah'ın mutlak hâkimiyet ve egemenliğinin öne çıktığı bir söylemdir. Bu söylemde belirgin olan Allah ve onun iradesidir. İnsan iradesi ve gücü sılıktır. Kur'an da egemen olan bu genel üslup, yani teosentrik anlatım, dikkate alınmaz ve doğru anlaşılmaz ise bu üsluptan hareket ederek kolayca *cebrî* bir inanca gidilebilir. Nitekim İslam geleneğinde Cebriye olarak bilinen mezhebin Kur'anî referansları bu tür ayetlerdir. O halde bu noktada bizim, sözünü ettiğimiz üslubun nasıl anlaşılması gerektiği ile bu üslubun neden olacağı cebri algılamadan nasıl kurtulabileceğimize ilişkin bir ilkeyi daha belirlememiz gerekmektedir.

22. Kur'an'ın Teosentrik anlatımı ve bunun nedenleri için bkz. Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, Giriş, s. 7-25.

Bu ilke şudur: Kuran, ilk muhataplarının müşrik ve çok tanrılı olmalarından hareketle, onları "Tevhit" inancına yönlendirmek ve sayısız tanrıları, tek ve eşî benzeri olmayan bir İlah'a indirmek için teosentrik üslubu benimsemiş ve yaygın bir şekilde kullanmıştır. Tevhit amacına yönelik bu tür ayetler, bu amacının dışında anlaşılmaya kalkılırsa, kolaylıkla Cebri bir inanca gidilebilir. Bu nedenle söz konusu ayetler, sürekli tevhit vurgusuyla okunmalı ve anlaşılmalıdır."

Teosentrik anlatım ifade etmeye çalıştığımız ilke doğrultusunda anlaşıldığında, cebri sonuçlara yol açmaz. Kuran, öncelikle hitap ettiği toplumun bu çok tanrılı yapısını değiştirmeyi hedeflemiştir. Çok tanrılı inanç yapısı gereği, her şeyi tanrılardan bekler ve her şeyi onlara havale eder. Kur'an'ın nazil olduğu toplumun zihni ve kalbi, işte böyle bir inanca yatkın ve bağlıydı. Kur'an ayetleri müşriklerdeki bu çarpık inancı tevhit çerçevesinde yeniden yapılandırmış ve dönüştürmüştür. Bu dönüşümü gerçekleştirirken de teosentrik üslubu kullanmıştır.

"Bize şahdamarımızdan yakın" olduğunu²³, içimizden geçenleri, yani açığa vurmayıp gizlediklerimiz dahi bildiğini,²⁴ "O dilemeden bizim hiçbir şey yapamayacağımızı",²⁵ "Mülkü dilediğine verip, dilediğinden aldığını, mülkün bütünüyle onun olduğunu",²⁶ ifade eden ayetlerle bir taraftan çok tanrılı şirk inancını yıkmış, diğer taraftan da yerine her şeye hâkim ve varlığında eşî benzeri olmayan bir ilah inancını ikame etmiştir.

Sözünü ettiğimiz Kur'an'ın ana hedeflerini ve hitap ettiği toplumun sosyo-kültürel durumunu dikkate alarak bu ve benzeri ayetleri okuduğumuzda, onları her hangi bir sorun olmadan anlayabiliriz. Ancak, ayetleri müstakîl olarak ve zahiri anlamlarıyla okuyup anlamlandırdığımızda, gelenekte olduğu gibi, çok kolay bir şekilde insan iradesinin yok sayıldığı cebri bir inanca gidebiliriz. İslam geleneğindeki cebriye mezhebi bu tür bir yanlış anlamayla ortaya çıktığı gibi yine geleneğimizdeki izleri ve tesiri çok derin olan Mutezile mezhebi de bu anlayışa tepki ve reaksiyon olarak çıkmıştır. Kur'an'ın vermek istediği asıl mesaja aykırı olan bu iki mezhep, sözünü ettiğimiz temel ilkeleri dikkate almamış ve tarihimizde ciddi boyutta inanç sorunlarına neden olmuşlardır. Birisi (Cebriye), insanın hiçbir iradesinin olmadığı ve adeta kurulu saat gibi olup, ne için kurulduysa onları yapmak zorunda olduğu şeklinde bir anlayışa dayanırken, diğeri de tamamen insanı tarihin tek sorumlu öznesi kılmış ve ilahi takdir ve iradeyi adeta yok saymıştır. Her iki görüş de geleneğimizde ciddi sorunlara neden olmuş ve hâlâ da olmaktadır.²⁷

23 Kâf, 50/16.

24 Bakara,2/77; Enâm,6/3.

25 İnsan,76/30.

26 Âl-i İmran, 3/26.

27 İslam geleneğinde "Tarih Şuuru"nın neden oluşmadığı sorununu inceleyen Hasan Hanefi, bu konuda, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız, Kur'an'ın Teosentrik anlatımının geleneğimizdeki

Bizce sorunun merkezi noktasını, *tarihin öznesinin* kim olduğu sorusu teşkil etmektedir. İnsan hayatında meydana gelen olayların ve tarih dediğimiz olgunun failinin/öznesinin kim olduğu konusunda net bir tavrın belirlenemeyişi, Müslümanları tarih bilincinden uzaklaştırmıştır. Kuran, Allah ile kulun ilişkisini açıkça kulun sınanması olarak belirlemesine ve özgür iradesiyle bu dünya hayatında sınav verdiğini ifade etmesine rağmen, geleneğimizde gerek Eş'ârî ve Mâturidî ekollerinde gerekse diğer mezheplerde ısrarla insanın tarihteki rolünün küçümsendiğini hatta yok sayıldığını görmekteyiz. Kulun yapmış olduğu işlerdeki rolü, sadece cüzi irade denilen ve neredeyse doğru bir tanıımı hiçbir zaman yapılamamış olan bir kavrama bağlanmış tüm olaylar Allah'ın sonsuz ilim, kudret ve iradesine bağlanmıştır.²⁸

İslam itikadında *kader-kaza* olarak adlandırılıp tartışılan ve bir türlü çözümlenemeyen problemin merkezinde de yine aynı sorun, yani özne/fail sorunu vardır. İslam geleneğine ve gelenek içinde oluşan halk söylemine, vecizelere vs. baktığımızda, sözünü ettiğimiz sorunun köklerinin ne kadar derin ve çözülemez olduğunu görmekteyiz. Allah ile olan ilişkilerimizden dualarımıza, oradan yapmış olduğumuz işlerin sorumluluğunu üstlenip üstlenmemeye kadar hemen her şeyde, özne/fail sorununuz vardır. Sürekli Allah'tan bir şey-

tezahürlerine işaret ederek, tarih bilincinden nasıl yoksun kaldığımıza ve tarihte var olduğumuz halde tarihin sorumlusu bir özne olamayışımıza parmak basar: "Tarih bir medeniyette, ancak ilerleme, ön ve arka, önceki ve sonraki kavramı olduğunda gerçekler çizgisinde yürüdüğünde ve dairelerde dokunup işlenmediğinde doğar ki, böylece gerçekler biriksin ve bir bilim olarak doğmuş olsun. Bilimin şartı, bilgisizlik ve bilinmeyenle başlamaktır. Varsayımları düzenleyip doğruluğunu gerçekleştirmektir. Bilgiye ulaşmak, bilinenle başlamak, bilineni kavramak, ön kabul ve inançlardan yola çıkmak değildir. Yoksa bu durumda bilim, zaten var olanı elde etmek olur. Tarih, ancak kapaklarından kurtulan, çevresindeki kuşatmayı kıran, resmedilen ebedi çerçevesinden hareket eden, durgunluğunda tekrardan kaçan, nesiller yansa ve köyler harap olsa bile içinden havayı boşalttıktan sonra yeniden kurucu yer sarsıntılarına uğrayan bir medeniyette doğar. Tarih, model ve önceden hazır kalıpları tanımaz. Tarih, "*medenî tutsaklık*"a aykırıdır. Özgürlüğe eşittir. Tarih, zinciri sıkı bağlamamaya, hatta çözmeye dayanan bir medeniyette doğar. Tarih, ilahî bir medeniyette değil, insani bir medeniyette doğar. Bunun için bizde tarih bahsi ortaya çıkmamış ve tarih bilinci doğmamıştır." Hasan Hanefî, *age.*, s. 40-41.

- 28 Bu konuda, İlhamî Güler'in; *Allah'ın Ahlaklığı Sorunu* adlı eserinden bir iktibas yapmak istiyoruz. Bu eserinde müellif, sözünü ettiğimiz soruna dikkati çekmiş ve şunları ifade etmiştir: "Mu'tezile adaleti "hikmetin gereği, aklın gerekli gördüğü bir şey, fiilin doğru ve maslahata uygun olarak ortaya çıkması" şeklinde tarif edince, Allah'tan sadır olan ve mükellef insanlarla ilişkili olan fiillerin maslahat ve hikmete uygun olması gerektiği kanaatine vardı. Eş'ârilî ise, adaleti; "Allah'ın ilmine ve iradesine uygun olarak kendi mülkünde dilediği gibi tasarruf etmesi" olarak tarif edince, ahlaki konumdan uzaklaşarak, onu ilahî kudret ve iradeye bağladılar. Dolayısıyla Mu'tezile Allah'ın tüm fiillerini hikmet ve adalet ışığında, insanla ilişkisi açısından yorumlar; Eş'ârilî'nin yorumu, Allah'a doğru zorunlu (mutlak) kutsallığa yaklaşan ve salt dinden doğan bir yaklaşım tarzıdır. Mu'tezilenin yorumunda Allah'a boyun eğme, O'nda bulunan mutlak adaletten kaynaklanan saygı ile boyun eğme iken, Eş'ârilî'nin yorumundaki boyun eğme, Allah'ın mutlak güç ve iradesinden kaynaklanan ve insandan Allah'a doğru hiçbir ahlaki içerik taşımayan "zorunlu" bir boyun eğmedir." İlhamî Güler, *Allah'ın Ahlaklığı Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 68-69.

ler isteyip durma alışkanlığına dönüşmüş olan dualarımızdaki kendi irade ve çaba yönümüzü sıfırlayan yaklaşımımızdan, meydana gelen her şey *takdir-i ilahî* olarak algılayarak her şeyi sonunda Allah'a fatura eden kolaycılığımıza kadar tam bir çıkmaz içindeyiz. Meşhur deve kuşu hikâyesi bizim durumumuza tam uymaktadır. Beklentilere gelince irade sahibiyiz, güç ve iktidarımız vardır, sorumluluğa gelince ilahi takdir ve kader vardır, diyerek işin içinden sıyrılıyoruz.

İslam geleneğinde açılmış ve hâlâ kanayan bir yara olan bu inanç bunalımı ve buhranına iyi bir örnek olması için, merhum Mehmet Akif Ersoy'un *Safahat* adlı eserindeki bir şiirini burada örnek vermek istiyoruz. Tüm makale boyunca anlattıklarımızı çok iyi örneklendirecek olan bu şiir, aynı zamanda dünden bugüne devam eden İslam Geleneğinde *tarihin öznesinin* nasıl kaybedilip de hâlâ bulamadığına da iyi bir örnektir. Şiir şu ayet meali ile başlamaktadır:

*Yâ Muhammed de ki; Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, sen mülkü dilediğine verirsin; sen mülkü dilediğinin elinden alırsın. Sen dilediğini aziz edersin, sen dilediğini zelil edersin. Hayır yalnız senin elindedir, sen hiç şüphe yok ki her şeye kadırsın.*²⁹

.....

"İlâhî, "Malikü'l-Mülküm" diyorsun... doğru, âmennâ,
Hakiki bir tasarruf var mıdır insan için? Aslâ!
Eğer almışsa bir millet, edip bir mülkü istilâ,
Eğer vermişse bir millet bütün bir mülkü bi-pervâ,
Alan sensin, veren sensin, senin hükmündedir dünya!"

İlahi en asil kavmi alçaltırsın istersen;
Dilersen en zelil eşhasa izzetler verirsin sen!
Bu haybetler, bu husranlar bütün senden, bütün senden!
Nasıl tâ Arş'a yükselmez ki meyusane bin şiven?
Ne yerler dinliyor, yâ Rab, ne gökler ruhum inlerken!

.....

İlahi altıyüz bin Müslüman birden boğazlandı...
Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı!
Ne masum ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!
Ne bîkes hanumanlar işte, yangın verdiler, yandı!
Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı!

.....

Tecelli etmedin bir kere Allah'ım, cemalinle!
Şu üç yüz elli milyon ruhu öldürdün celalinle!
Oturmuş eğlenirken senin -hâşâ- zevalinle,
Nedir ilhadı ihmalin bu samit infialinle?
Nedir İslam'ı tenkilin bu müsta'cel nekalinle?

.....

29 Âl-i İmrâ, 3 / 26. Vermiş olduğumuz meal, şiirin önüne yazılmış olan mealidir. Orijinali bozulmuş diye aynen aktardık.

Sus ey divane! Durmaz kainatın seyr-i mutadı.
 Ne sandın? Fıtratın ahkamı hiç dinler mi feryadı?
 Bugün, sen kendi kendinden ümid et ancak imdadı;
 Evet, sen kendi ikdamınla kaldır git de bîdadı.
 Cihan kanun-u sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkadı!
 Ne yaptın? "Leyse li'l-İnsani İlla mâ seâ" vardı!...

(30 Muharrem 1331, 27 Kanunuevvel 1328 / 1913)³⁰

Ana temayı yansıtacak şekilde kısaltarak naklettiğimiz yukarıdaki şiir, Kurtuluş Savaşı sonrasındaki hazin durumumuzu anlatan, sorgulayan bir haykırıştır. Safahat'ın her yerinde olduğu gibi Akif, burada da duygusallığını öne çıkarmış ve mısralarında bir taraftan tarihi gerçeklikleri, diğer taraftan da tarihe bakışımızı ve tarih algımızı ortaya koymuştur. Şiirde tespit edebileceğimiz üç ana tema vardır: Birincisi; Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasını ve çeşitli devlet ve milletler tarafından paylaşılmasını, "Allah'ın kendisine ait olan mülkü alıp-vermesine" benzetiyor ve ilahî bir tasarruf olarak anlatıyor. Bu durumda tarihin yegâne öznesi Allah'tır ve alan da veren de odur.

İkincisi, bu ilahî tasarrufa neredeyse isyan eder tarzda karşı çıkıp, bu olup bitenlerin Osmanlı gibi uzun asırlarca İslam'a hizmet eden bir devlete yakışmadığını ifade ediyor. Burada da adeta, tarihin öznesi olan ilahî takdir eleştiriliyor ve Allah, hem kendisinin hem de inananların düşmanı olan kâfirlerle karşı sessiz kalmak ve olup biteni sessizce seyretmekle suçlanıyor.

Üçüncüsü ise, ilk iki yaklaşımla çelişmektedir. Müslümanları çalışmamak ve kendilerinden bekleneni yerine getirmemekle eleştirip, başlarına gelenleri hak ettiklerini söylüyor. Akif'in bu yaklaşımına göre tarihin öznesi insandır. Eğer çalışıp çırpınsaydı, fiili durum farklı olabilirdi.

Her üç yaklaşımın da aynı şiirde ve alt alta dizilen mısralarda yer alması son derece şayan-ı dikkattir ve bizim dikkati çekmek istediğimiz durum da budur. Tarihi bir hezimet durumu vardır. Bu tarihi durumun faili kimdir? İlk mısralarda olduğu gibi mülkün sahibi olan Allah mı? Yoksa insan mı? Her ikisi birlikte mi? Şayet her ikisi birlikte ise, bu beraberliğin yüzdesi ne ölçüdedir? Görüleceği üzere ortada ciddi bir özne sorunu vardır. Bu sorun dün vardı, bugün var ve muhtemelen yarınlarda da olacaktır.

Mehmet Akif gibi, sadece şair değil, aynı zamanda çok nitelikli de bir İslam âlimini bu derece zihinsel karmaşaya düşüren sebep, geleneğimizdeki çözümlememiş olan *tarihin öznesi* sorunudur. Bu sorunun temelinde ise, dinî nassları okuma ve anlamamıza ilişkin sorunlarımız vardır. Yeni bir metodoloji ile

30 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, İnkılap ve Aka Y., İstanbul 1981, Üçüncü Kitap, s. 192-194. Not: (nakledilen şiirin noktalama işaretleri kitaptaki gibidir, bize ait değildir.)

nasslar yeniden okunarak, geleneğimiz ve mirasımız gözden geçirilmeden, söz konusu sorunumuz giderilecek gibi görünmemektedir. Allah, insan ve doğanın nasıl bir ilişki ile birlikte olduğu sorunsalını mutlaka çözmeliyiz. Ömer Özsoy'un "Sünnetullah"³¹ adlı çalışması, İlhami Güler'in "Allah'ın Ahlakılığı Sorunu"³² adlı eseri, Hasan Hanefi'nin "İslam Kültüründe İnsan ve Tarih"³³ kitabı ve benzerleri, bu alanda atılmış olumlu adımlar ve çabalaradır. Bu adımları takip edecek yeni çalışmalar ve usul denemeleri sürdürülmelidir. Epistemolojik bir dönüşüm gerektiren bu durumun kısa vadede sonuçlar vermesi zordur. Ancak giderek artan ve gelişen benzer çalışmalar ve araştırmalar bu konuda ümit vermektedir.

Sonuç

Kuran, insanoğlunun yeryüzüne, özgür iradesiyle denenmek üzere gönderildiğini, bu dünya hayatında yaptıklarının bir gün hesabını vereceği mesajını son ilahî mesaj olarak insanlığa sunmuştur. Bu mesajdan insan iradesinin ve özgürlüğünün bir şekilde çıkarıldığını var saydığımızda, mesajın bütün insicamı bozulur ve artık Kur'an'dan sağlıklı bir mesaj almak neredeyse imkânsız hale gelir. Bu nedenle Kur'an'ın herhangi bir ayetinden veya pasajından çıkarılacak anlamın, bu ana mesaj ile test edilip ona göre anlaşılıp yorumlanması gerektiğini düşünüyoruz. Bu miğferden sapılarak yapılan yorumların, bizi Kur'an'dan uzaklaştırdığı ve içinden çıkılmaz paradokslara duçar ettiği tarihi bir vakaıdır.

Sonuç olarak; insanın da tarihin öznesi olduğunu söylemeliyiz. Bu öznenin özgün iradesi, Allah'ın var ettiği bir mekânda ve yine onun hazırladığı koşullarda gerçekleşmektedir. Fakat bu, asla insanın İlahî irade tarafından esir alınıp, kendi iradesinin de iptal edildiği anlamına gelmez. "Zerre kadar iyiliğin karşılığı, yine zerre kadar kötülüğün de karşılığı verilecek", "hiçbir şekil-

31 Allah, insan ve varlık ilişkisindeki birlikteliğin mahiyetini inceleyen ve Kur'an'da bir çok kez ifade edilen "Sünnetullah" kavramını, insanın özgün iradesi, Allah'ın varlığa ve insan hayatına müdahalesi bağlamında ele alan bu eser, konumuz bakımından son derece önemlidir. Sünnetullah'ı, Allah'ın ezelde belirlediği ve değiştirmemeye söz verdiği "İlahî Tavrı" olarak belirleyen eser, bu tavrın, insanların özgür iradelerini dışlayan değil, tersine gerekli kılan bir tavır olduğunun da altını çizer.

32 "Allah dilediğini yapar", "O, yaptığından sorulmaz.." gibi ayetleri, kader bağlamında ele alan ve geleneğin bu konuda yeniden okunmasını öneren eser, Allah'ın kendisi için kendisini bağlayan ahlaki ilkeler vaz' ettiğini, bunları asla bozmadığını, hiçbir ilkesi olmayan bir ilahın adil olmayacağı teziyle açıklamaya çalışır. Bu çalışma da, geleneğimizdeki tarih algısının netleşmesi açısından önem arz etmektedir.

33 Hasan Hanefi eserinde, "İnsan-ı Kamil" konusuna farklı bir bakış açısı getirmiş ve onu/insan-ı kâmilî, tarihe damgasını vuran, aksiyoner bir kişilik olarak tanımlamıştır. Edilgen ve pasif değil, aksine aktif olan bu kişilik, Allah'ın görmek istediği gerçek Müslüman şahsiyettir. Konumuz bakımından son derece önemli olan eser, hem geleneksel algımıza sorgulayıcı bir eleştiri getirmekte, hem de çözüm önerileri sunmaktadır.

de insanlara zerre kadar zulmedilmeyecek ve haksızlık yapılmayacaksa", bu ancak insanın tam anlamıyla özgür olması ve özgür iradesiyle sınanması ile mümkündür.

İçinde bulunduğumuz çıkmazdan çıkabilmemiz bir türlü doğru okumayı başaramadığımız geçmişimiz ve kültürümüzü doğru analiz edebilmemiz, tarihin gerçek öznesi olduğumuz bilinciyle mücadele vermeye başlamamızla mümkün olabilecektir.

Tarih, tarihe özgür iradeleriyle yön verenlerin, verdiklerine inananların nesnesi olacak ve ancak bu özgür iradenin bilincinde olanlarca yönlendirilip şekillendirilecektir. Tarih benim fiilimdir diyebilenler, tarihi yönlendirirler. Tarihin faili olmaktan kaçınanlar ise, tarihte hep şikâyet etmeye ve feryat destanları yazarak, feleğe, kadere isyan etmeye mahkûm olacaklardır.

İradesini fark eden, onun hakkını vererek eylemde bulunup, eylemlerinin sorumluluğunu taşıyan nesillere çığır açmak dileğiyle...

BİBLİYOGRAFYA

- A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitapevi Y., İstanbul 1985.
- Ahmet Keleş, *Sünnet, Yeni Bir Tanım Denemesi*, İnsan Y., 2003 İstanbul.
- Ahmet Keleş, *SBArD*, Eylül 2007, Yıl: V, S. 10, "Tarih Bilincimiz Hadislerle Çöküş Sürecinde Başlatılan Tarih: İslam Tarihi".
- Daryush Shayegan, *Yatralı Bilinç* eserinin; "Tarihte Tatil" başlıklı bölümden alınmıştır. Metis Y., (çev. Haldun Bayrı), İstanbul 1997.
- Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1994.
- Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu mu?*, Vadi Y., (çev. Ercan Şen), Ankara 1999
- Hasan Hanefi, *İslam Kültüründe İnsan ve Tarih*, Ay Işığ Kitabları, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 2000.
- İlhami Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998
- İmadüddin Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, Risale Y., (çev. Ahmet Ağırakça), İstanbul 1988.
- Marc Bloch, *Tarihin Savunusu Ya Da Tarihçilik Mesleği*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Y., Ankara 1994.
- Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, İnkılap ve Aka Y., İstanbul 1981.
- Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, (el-Fennu'l-Kasâsî), (trc. Şaban Karataş), Ankara Okulu Y., Ankara 2002.
- Mutahhari, *Tarih ve Toplum*, Yöneliş Y., İstanbul 1999.
- Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Ankara 1994.
- R.G. Collingwood, *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, (çevç Erol Özvar), İstanbul 2000.